

V. IN MEMORIAM

Adam Wiliński 1909 - 1977

W dniu 21 maja 1977 r. zmarł Adam Wiliński, profesor zwyczajny Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, niegdyś założyciel i długoletni kierownik Katedry Prawa Rzymskiego, organizator biblioteki zakładowej i pracy dydaktycznej, zaś do ostatniej chwili kierownik Zakładu Prawa Rzymskiego i Dyrektor Instytutu Historii i Teorii Państwa i Prawa, członek Komitetu Redakcyjnego „Czasopisma Prawno-Historycznego”, członek zwyczajny Lubelskiego Towarzystwa Naukowego.

Adam Wiliński urodził się 21 lutego 1909 r. w Nowym Sączu. Studia ukończył na Wydziale Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego w 1931 r., po czym zajął się praktyką prawniczą, m.in. odbył aplikanturę adwokacką oraz pracował przez kilka lat (do wybuchu wojny) w Okręgowej Izbie Kontroli Państwa w Krakowie. W czasie okupacji nauczał łaciny i języka angielskiego w tajnych kompletach gimnazjalnych i licealnych. W kwietniu 1945 r. zatrudniony został na Wydziale Prawa UJ w Katedrze Prawa Rzymskiego, gdzie rozpoczął intensywną pracę naukową oraz prowadził zajęcia seminaryjne ze studentami z praw antycznych i z polskiego prawa cywilnego. Równocześnie zajmował się agendami krakowskiego Konwersatorium Naukoznawczego jako sekretarz zarządu i współdziałał w redagowaniu miesięcznika „Życie Nauki”, gdzie też ogłosił wiele artykułów z zakresu naukoznawstwa¹.

W 1949 r. uzyskał promocję na doktora praw. We wrześniu 1951 r. został powołany jako zastępca profesora na stanowisko kierownika Katedry Prawa Rzymskiego UMCS w Lublinie. W 1969 r. uzyskał tytuł profesora nadzwyczajnego, zaś w 1976 r. — profesora zwyczajnego. Przez wiele lat pełnił funkcje prodziekana i dziekana Wydziału Prawa Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.

Prof. Wiliński należał do wybitnych znawców prawa rzymskiego oraz całości zagadnień historii i kultury starożytnej. Zamiłowanie do antyku i jego znajomość wyniósł już z gimnazjum klasycznego im. Jana Długosza w Nowym Sączu. Na Wydziale Prawa wykładał prawo rzymskie oraz historię ustrojów i praw starożytnych, ponadto prowadził przez wiele lat wykłady z historii starożytnej na Wydziale Humanistycznym UMCS.

Wszechstronność zainteresowań Profesora widoczna jest szczególnie wyraźnie w jego badaniach naukowych. Rozpoczął je — w zakresie prawa rzymskiego — roz-

¹ M.in.: *Organizacja badań naukowych we Francji po II wojnie światowej*, „Życie Nauki”, nr 9 - 10, 1950; *Nauka brytyjska a przygotowania wojenne*, „Życie Nauki”, nr 38, 1949; recenzja książki: B. Farrington, *Greek Science, Its Meaning for Us*, „Życie Nauki”, 1949, nr 38.

prawą doktorską na temat: *Rozwój historyczny obowiązku alimentarnego między krewnymi w prawie rzymskim* (1949 r.), poświęcając ponadto osobne studium badanej w związku z obowiązkiem alimentacyjnym kwestii znaczenia wieku trzech lat w prawie rzymskim². Równocześnie zaczął badania w zakresie zagadnień ustrojowych państwa rzymskiego, publikując w ich wyniku artykuły dotyczące systemu i praktyki wyborczej wczesnego pryncypatu³. Już wtedy ujawniło się charakterystyczne dla poszukiwań naukowych A. Wilińskiego szerokie spojrzenie na kwestie prawne w kontekście warunków społecznych i politycznych. Koncentrując się w badaniach inskrypcji z Heba na ocenę realnego znaczenia postępowania destynacyjnego poczynił jednocześnie nowe spostrzeżenia co do charakteru prawno-politycznej nadbudowy wczesnego pryncypatu w ogólności.

Zainteresowanie problemami ustrojowymi pryncypatu owocowało jeszcze kilkakrotnie w działalności naukowej prof. Wilińskiego. Powrócił do nich zwłaszcza w ostatnich latach swego życia, publikując obszerniejsze studia dotyczące początków i wczesnych dziejów ustroju rzymskiego⁴ oraz przejścia od republiki do pryncypatu⁵.

Dla oceny wszechstronności zainteresowań Profesora znamienne są kolejne rozprawy, z których dwie dotyczą zagadnień rzymskiego prawa przewozu morskiego⁶, podczas gdy w następnych badania kierują się w stronę prawnych — cywilnych i karnych — aspektów sytuacji niewolników i wyzwolenców w państwie rzymskim. Należą tu między innymi prace: *Zur Frage von Latinern ex lege Aelia Sentia*⁷; *Ustawy Konstantyna Cod. Th. 9, 12 de emendatione servorum na tle historycznego rozwoju iuris vitae ac necis pana niewolnika*⁸; *Intorno all'accusatio e revocatio in servitute del liberto ingrato*⁹; *Zur Frage der Tötung von Sklaven in der lex Cornelia de sicariis et veneficiis*¹⁰. Specjalne miejsce w tej problematyce przeznaczone było pracom podjętym w ramach planowanej monografii o klauzulach dyspozycyjnych przy alienacji niewolnika, za pomocą których jego pan wyrażał dyspozycje co do sytuacji osobistej niewolnika po alienacji. Opracował A. Wiliński część pierwszą, omawiając problemy historycznoprawne, wynikające z klauzul niekorzystnych dla niewolników (zastrzeżenie miejsc pobytu oraz niewyzwalania)¹¹. Również w tych

² *Maior trimus. Granica wieku trzech lat w prawie rzymskim*, CPH, t. VII, z. 1, 1955, s. 43 - 48.

³ *Inskrypcja z Heba. Uwagi o nowym źródle do historii rzymskiego prawa wyborczego*, CPH, t. V, 1953, s. 11 - 38; *Destinatio w inskrypcji z Heba a system i praktyka wczesnego pryncypatu*, „Annales UMCS”, zesz. II, 2, 1955, s. 249 - 278.

⁴ *Początki i wczesne dzieje ustroju rzymskiego* (na marginesie książki F. De Martino, *Storia della costituzione*), CPH, t. XXVII, z. 2, 1975, s. 295 - 306.

⁵ *Rewolucja w starożytnym Rzymie? (przejście od republiki do pryncypatu)*. Referat wygłoszony na Ogólnopolskim Zjeździe Historyków Prawa i Myśli Społeczno-Politycznej, Lublin 1976 (oddany do druku w aktach Zjazdu).

⁶ *D. 19, 2, 31 und die Haftung des Schiffers im altrömischen Seetransport*, „Annales UMCS”, zesz. VII, 10, 1960 - 1961, s. 353 - 376; *Actio oneris aversi. Z zagadnień rzymskiego prawa przewozu morskiego* — Księga pamiątkowa ku czci K. Przybyłowskiego, Kraków—Warszawa 1964, s. 451 - 456.

⁷ *Zeitschrift der Savigny-Stiftung, Rom. Abt.*, t. LXXX, 1963, s. 378 - 392.

⁸ *Księga Pamiątkowa ku czci S. Płodzienia*, Tow. Nauk. KUL, Lublin 1963, s. 177 - 195.

⁹ *Stud. in onore di Edoardo Volterra*, vol. II, Roma 1969, s. 559 - 569.

¹⁰ *Acta Conventus XI „Eirene”*, 1971, s. 229 - 234. Por też późniejsze: *Bemerkungen zur Terminologie des Totschlags im römischen Strafrecht von Konstantin dem Grossen*, „Archivum Iuridicum Cracoviense”, vol. VIII, 1975, ss. 15 - 24.

¹¹ *Studia nad alienacją niewolników w rzymskim prawie prywatnym. Sprzedaż niewolnika z zastrzeżeniem miejsca pobytu*, CPH t. XXIV, z. 1, 1972, s. 1 - 34 oraz *Studia nad alienacją niewolników w rzymskim prawie prywatnym. Sprzedaż niewolnika z zastrzeżeniem niewyzwalania*, „Annales UMCS”, zesz. XIX, 2, 1972, s. 29 - 52. W związku z tymi studiami pozostaje również praca *Zur litis aestimatio in den bonae*

badaniach szczegółowe kwestie konstrukcji prawnej tego rodzaju klauzul połączone zostały z szerszą analizą metod polityki klasowej cesarzy rzymskich oraz funkcji i znaczenia prawa w tym zakresie.

Sam znany jako mistrz analizy źródłowej przywiązywał prof. Wiliński wielką wagę do problemów krytyki tekstów. Były one przedmiotem licznych seminariów doktorskich, a ponadto znalazły wyraz w publikacjach Profesora z tego zakresu¹².

Osobne miejsce zajmują prace o charakterze dydaktycznym. Już w rok po objęciu Katedry w Lublinie wydał prof. Wiliński szczególnie pomocny wówczas obszerny skrypt z prawa rzymskiego. Metodologiczne walory pozwoliły na kilka dalszych jego wydań i stawiają go do dzisiaj na równi z podręcznikami z zakresu prawa rzymskiego, opracowanymi później w innych ośrodkach uniwersyteckich¹³. Opracował także podręcznik prawa rzymskiego w języku niemieckim¹⁴, będący podstawą nauczania tego przedmiotu w NRD i Szwajcarii. O zainteresowaniu, jakie wzbudziła ta praca świadczy kilkanaście recenzji, jakie ukazały się w fachowych czasopismach na świecie¹⁵. Podkreślono w nich z uznaniem między innymi ukazanie historii prawa rzymskiego w szerokiej perspektywie przemian społecznych, politycznych i ekonomicznych, a ponadto uwzględnianie poglądów wyrażonych w najnowszej literaturze z zachowaniem przy tym własnej oceny.

Interesował się także Profesor szczególnym aspektem dydaktycznym, a mianowicie przydatnością nauczania prawa rzymskiego dla potrzeb współczesnej cywilistyki. Poglądy na ten temat wyłożył szerzej w rozprawie *Das Problem einer didaktischen Zusammenarbeit von Romanisten und Zivilisten in den rechtswissenschaftlichen Fakultäten*¹⁶, omawiającej metody i zakres nauczania poszczególnych zagadnień prawa rzymskiego w powiązaniu z analogicznymi zagadnieniami współczesnego prawa cywilnego. Praktycznie zadania te realizował na seminariach magisterskich, których tematyka — w związku z przygotowywanymi pracami magisterskimi — obejmowała z reguły zagadnienia prawa rzymskiego w porównawczym zestawieniu z przepisami prawa cywilnego. Obszerny przegląd pierwiastków romanistycznych w polskim kodeksie cywilnym przedstawił w referacie wygłoszonym w kwietniu 1976 r. w Salzburgu (*Römische Rechtsbegriffe und das bürgerliche Gesetzbuch vom 23.4.1964 der Volksrepublik Polen — Analogien und Gegensätze*).

Warto także zwrócić uwagę na działalność Profesora w zakresie informacji i popularyzacji osiągnięć polskiej romanistyki i historii starożytnej. W opublikowanych we włoskim czasopiśmie *INDEX* raportach bibliograficznych¹⁷ przedstawił on infor-

fidei iudicia, *INDEX*, Quaderni camerti di studi romanistici, nr 3 (Omaggio a M. Kaser), 1972, s. 443 - 453.

¹² M.in. *Probleme moderner Textkritik des Corpus Iuris Civilis, Helikon* (Italia), 1976; recenzja dzieła F. Wieackera, *Textstufen klassischer Juristen*, Göttingen 1960 — *Deutsche Literaturzeitung für Kritik der internationalen Wissenschaft*, Berlin, nr 83, 1, 1962, także recenzja: A. Guarino, *L'esegesi delle fonti del diritto romano*, Napoli 1968 — *INDEX*, nr 1, 1970, s. 368 - 372.

¹³ Kolejne wydania w 1952 - 1953; 1969, 1973. Por. recenzja W. Rozwadowskiego, *CPH*, t. XXIII, z. 1, s. 201 - 205.

¹⁴ *Das römische Recht. Geschichte und Grundbegriffe des Privatrechts mit einem Anhang über Strafrecht und Strafprozess*, Leipzig 1966.

¹⁵ Por. m.in. L. Labruna, *Le Parole e le Idee*, Napoli, IX, 12, 1967; G. Grifó, *L'Antiquité Classique* XXXVI, 2, 1967; M. Kaser, *ZSS* 84, 1967; J. Gaudemet, *Revue Historique de Droit*, Paris 1968, nr 46, 2; J. J. Delgado, *Palestra Latina*, Salamanca, 1968; D. v. Simon, *Gnomon* 40/1968, München; F. C. Bourne, *The Classical World* 1, 1969; W. Georgescu, *Studi Classice* XI, 1969; H. Kupiszewski, *CPH* XXII, 1, 1970; J. H. Michel, *Latomus* XXVI, 1967; R. Villers, *Revue historique de droit français et étranger* nr 45, 1967; R. Villers, *Revue des Etudes Latines*, Paris, XLV, 1968.

¹⁶ Referat wygłoszony w Szeged (Węgry) — por. *Acta Iuridica et Politica Universitatis Szegediensis*, t. 17, 1970, s. 341 - 346.

¹⁷ *Rapporto bibliografico per gli anni 1967 - 1969*, *INDEX* nr 3, 1972, s. 36 - 105; oddane do druku raporty za lata 1970 - 1973.

macie o wszystkich polskich pracach naukowych (książkach i artykułach) dotyczących choćby tylko pośrednio prawa rzymskiego oraz innych praw antycznych. Bibliografia ta obejmująca lata 1967 - 1973 (z zamiarem kontynuowania) zawiera oprócz zasadniczych danych zwięźle omówienie treści przedstawianych książek i artykułów, i stanowi cenną bardzo prezentację dorobku polskiej nauki.

Prof. Adam Wiliński należał do najwybitniejszych znawców starożytności w skali europejskiej. Swoim bogatym i stojącym na wysokim poziomie dorobkiem naukowym zyskał sobie szerokie uznanie i wszedł w kontakty z licznymi, krajowymi i zagranicznymi ośrodkami badań romanistycznych. Współpracował z uniwersytetami we Włoszech (Rzym, Modena, Catania, Mediolan, Camerino, Florencja), Austrii (Salzburg), w RFN (Hamburg, Fryburg, Monachium), na Węgrzech (Budapeszt, Szeged) i w NRD (Berlin).

Za osiągnięcia naukowe, dydaktyczne, wychowawcze i społeczne otrzymał prof. Wiliński wiele odznaczeń: Krzyż Kawalerski Orderu Odrodzenia Polski, Srebrny Krzyż Zasługi, Medal „Nauka w Służbie Ludu”, Medal 30-lecia Polski Ludowej, honorową odznakę „Za zasługi dla Lubelszczyzny”, odznakę „Zasłużony dla Województwa Rzeszowskiego” oraz Złotą Odznakę AZS. Została Mu też przyznana resortowa nagroda II stopnia za szczególne osiągnięcia w dziedzinie badań naukowych oraz nagroda w uznaniu zasług w upowszechnianiu światopoglądu laickiego w ramach działalności Towarzystwa Krzewienia Kultury Świeckiej.

Szczególnie wysokim szacunkiem cieszył się prof. A. Wiliński wśród swoich współpracowników. Wymagający i krytyczny, a jednocześnie życzliwy i opiekuńczy, służył zawsze chętnie swoją wiedzą i doświadczeniem. Pozostawał też do końca głęboko zaangażowany w sprawy pracy i opieki naukowej, dydaktyki i wychowania.

Wielka wiedza, umiłowanie prawdy, wysoka kultura etyczna, dobroć i życzliwość zjednały Mu sympatię i poważanie wszystkich, którzy się z Nim zetknęli. Takiego też żegnało środowisko uniwersyteckie, całe pokolenia prawników oraz nauka romanistyczna — wzorowego Nauczyciela i Wychowawcę, wybitnego Uczzonego, prawego Człowieka.

MAREK KURYŁOWICZ (Lublin)
MIECZYSLAW ŻOŁNIERCZUK (Lublin)

Lew Czerepnin 1905 - 1977

Dnia 12 czerwca 1977 r. zmarł w Moskwie Lew Czerepnin, członek rzeczywisty Akademii Nauk ZSRR i kierownik działu feudalizmu Instytutu Historii ZSRR tejże Akademii. Zmarły był najwybitniejszym historykiem szeroko pojętego rosyjskiego średniowiecza¹, a twórczość Jego budziła żywe zainteresowanie również poza granicami Związku Radzieckiego. W polskiej nauce historycznej i historycznoprawnej dzieła L. Czerepnina były szeroko znane, jak świadczą o tym liczne recenzje w naszym czasopiśmiennictwie oraz częste powoływanie się na nie w literaturze polskiej.

Urodził się L. Czerepnin 12 kwietnia 1905 r. w Riazaniu. Jego dziadek był numizmatykiem i archeologiem, ojciec — prawnikiem, który ukończył równoległe wydział historyczny. Młody Lew Czerepnin rozpoczął naukę w gimnazjum klasycznym, skąd wyniósł znajomość łaciny i greki oraz dobre przygotowanie humanistyczne, co — jak sam wspominał — stanowiło podstawę jego studiów historycznych. Jako zaledwie dwudziestojednoletni młodzieniec rozpoczął w styczniu 1926 r. studia aspiranckie, ale na skutek przyczyn od niego niezależnych obronił swoją pracę kandydacką dopiero w szesnastu lat później, w 1942 r. W tym czasie miał okazję — i możliwości — poznać bliżej historię i folklor Mordwińskiej Republiki Autonomicznej nad Wołgą. Pobyt jego z dala od Moskwy nie przeszedł bezużytecznie dla nauki, w tych bowiem latach opublikował on dwa tomy źródeł do historii Mordwińskiej ASRR oraz bibliografię historii tego kraju. Zainteresowania te owocowały i później, kiedy po powrocie do Moskwy opracowywał rozdziały dotyczące ludów nadwołżańskich do zbiorowej *Istorii SSSR*.

W 1946 r. ukończył L. Czerepnin kapitalne dzieło *Russkije feodalnyje archiwy XIV - XV ww.* (t. I, II 1948 - 1951), które było podstawą przyznania Mu doktoratu nauk historycznych i ugruntowało Jego autorytet jako wybitnego mediewisty i znawcy archiwów. Dzieło to stanowi gruntowne studium źródeł Rusi północno-wschodniej tej doby². Zajął się w nim równoległe aktami publiczno-prawnymi i prywatno-prawnymi, a także zbiorami praw tej doby. Wiele uwagi poświęcił kodyfikacjom praw Nowogrodu Wielkiego i Pskowa oraz Sudiebnikowi z 1497 r. Ten drugi, po „Prawdzie Ruskiej”, zwód prawa staroruskiego rozpatrywał jako wyraz osiągnięć procesu centralizacji państwa rosyjskiego. Jak widać w centrum uwagi L. Czerepnina znalazły się źródła prawne. Również dalsza twórczość Jego należy tyleż do historii *sensu largo* co do historii państwa i prawa. Początki jej były zresztą wczesne. Zrodziły się one jeszcze w czasie studiów, kiedy brał udział w redakcji „Prawdy Ruskiej” i opubliko-

¹ Bibliografię prac L. Czerepnina — z wyjątkiem trzech ostatnich lat — znajduje czytelnik w dwóch poświęconych Mu księgach pamiątkowych: *Feodalnaja Rossija wo wsemirno-istoriczeskom procesie*, Moskwa 1972 oraz *Obszczestwo i gosudarstwo feodalnoj Rossii*, Moskwa 1975. Osobny szkic biograficzny z okazji Jego 70-lecia zamieścili „Woprosy Istorii” 1975, nr 5, s. 149 - 155.

² Recenzje polskie opublikowali W. Hejnosz („Pamiętnik Słowiański” 1951, t. II, s. 223 - 226), I. Sułkowska („Archeion” 1956, t. XXV, s. 374 - 380) i L. Żytkowicz („Kwart. Hist.” R. LX, 1953, nr 1, s. 223 - 229).

wał studium o *capitulaire de villis*, rozwijały się, gdy wydał przekład i komentarz Pskowskiej Ustawy Sądowej (1940).

Problem centralizacji państw był przedmiotem jego drugiej fundamentalnej monografii: *Obrazowanie russkiego centralizowanego gosudarstwa w XIV - XV wiekach* (1960)³. Charakterystyczną cechą tej książki, jak i całej twórczości naukowej L. Czerepnina, jest wiązanie pomników prawnych z rzeczywistością społeczną i polityczną. Drugą jej cechą — uwydatnioną zwłaszcza w *Russkich feodalnych archiwach* — jest traktowanie źródeł w sposób kompleksowy, omawianie nie pojedynczych dokumentów, ale całych zespołów związanych pochodzeniem z jednej kancelarii lub charakteryzujących się tym samym formularzem. W nauce radzieckiej był on pierwszym badaczem, który tak wielką uwagę poświęcił analizie formularzy. Rozpatrywał je nie tylko od strony formalnej, ale wiązał charakter formularzy i ich przemiany ze zmianami świadomości prawnej społeczeństwa, z przemianami ustroju państwowego lub gdy chodziło o akty prywatnoprawne i przywileje immunitetowe, z przemianami w rozwoju własności ziemi. Takie podejście stało się podstawą rozwoju nowoczesnej dyplomatyki radzieckiej, której Czerepnin poświęcił wiele czasu i wysiłku, zarówno publikując dokumenty XIV - XVI stuleci, jak podręczniki paleografii i dyplomatyki oraz liczne wydawnictwa źródeł. Warto tu podkreślić, że był On redaktorem tomów III, IV, V i VII *Pamiętników russkiego prawa*.

Koncentrując badania własne głównie na XIV - XVI stuleciach nie ograniczył się L. Czerepnin do tego przełomowego w dziejach Rusi północno-wschodniej okresu. Z domu wyniósł zamiłowanie do literatury pięknej. Jako historyk interesował się głównie koncepcjami historiozoficznymi najwybitniejszych pisarzy i poetów rosyjskich. Studia poświęcone poglądom historycznym Puszkina, Lermontowa, Turgieniewa i Dostojewskiego, Niekrasowa, Tolstoja, Błoka i innych koryfeuszów literatury rosyjskiej zaowocowały w postaci książki *Istoričeskie wzgledy klassikow russkoj literatury* (1968). Stanowi on przykład historii intelektualnej, należąc — jeśli posłużylibyśmy się utartymi kryteriami — tyleż do historii myśli co do historii literatury.

Rozległe były zainteresowania L. Czerepnina w dziedzinie historiografii. Był współautorem i współredaktorem *Istorii istoričeskoj nauki w SSSR* i dał zarys poglądów i działalności naukowej wielu najwybitniejszych historyków jak: S. Solowiewa, W. Kluczewskiego, N. Pawłowa-Silwańskiego i innych.

Wiele trudu włożył L. Czerepnin w przygotowanie nowego wydania podręcznika uniwersyteckiego historii ZSRR oraz wielotomowej historii Związku Radzieckiego. Przy okazji prac nad podręcznikiem, którego był współautorem oraz redaktorem tomu I poświęconego czasom do schyłku XVIII w., miałem okazję zetknąć się z nim po raz pierwszy. Było to w roku 1955, kiedy wspólnie z prof. prof. S. Arnoldem i B. Leśnodorskim byliśmy zaproszeni na dyskusję nad wydanym przez Instytut Słowiańsznawstwa Akademii I tomem *Istorii Polski*⁴. Obecny na tej dyskusji L. Czerepnin zwrócił się wówczas z prośbą o uwagi do maszynopisu tomu I *Istorii SSSR* w kwestiach, gdzie dzieje Rosji stykały się z dziejami dawnej Rzeczypospolitej. Zmusił nas wówczas do intensywniej i nadprogramowej pracy, ale też przedłożone mu uwagi w ogromnej większości uwzględnił.

Po raz drugi przez dłuższy czas miałem okazję obcować z prof. Czerepninem w czasie mego pobytu na stypendium w Paryżu w semestrze zimowym 1959 - 1960 r., gdzie jednocześnie wykładał On na VI sekcji Ecole Pratique des Hautes Etudes. Wolny od zajęć w Ecole czas spędzał profesor w Bibliotece Narodowej przy ul. Richelieu, a plodem jego prac był opublikowany (w 1962 r.) opis rękopisów słowiańskich i rosyjskich znajdujących się w tej bibliotece.

³ Recenzja polska W. Hejnosza w „Kwart. Hist.” T. LXX, 1963, nr 2, s. 481 - 486.

⁴ Zob. o tej dyskusji I. S. Miller, *Twórczeskoje Sodružestwo sowietskich i polskich istorikow*, „Westnik Akademii Nauk SSSR”, 1955 nr 8, s. 65 - 66.

W latach następnych włączył się L. Czerepnin do prac polsko-radzieckiej komisji historycznej prezentując (w 1971) referat *O drogach i formach politycznego rozwoju ziem ruskich w XII - pocz. XIII wieku*⁵. Wnikliwa analiza czasów rozdrobnienia feudalnego poprzedzających najazd tatarski została dokonana z uwzględnieniem odrębności rozwojowych ziem kijowskiej, rostowsko-suzdalskiej i nowogrodzkiej. Przy analizie ustroju Nowogrodu wyeksponował mocno L. Czerepnin wiec jako najwyższy organ republikańskiej państwowości Nowogrodu Wielkiego. Uznając, że na wiecu tym bojarzy nowogrodzcy odgrywali główną rolę, podkreślał z naciskiem, że wiec nie był bynajmniej fikcją ani — jak to przyjmowali niektórzy badacze radzieccy — zgromadzeniem patrycjatu miejskiego i bojarów. „W nim — pisał Czerepnin — dostatecznie mocno brzmiał głos ogółu mieszczan, co nakładało znamię na jego decyzje”.

Uznanie istotnej roli wiecu w Nowogrodzie łączyło się w twórczości L. Czerepnina z rosnącym zainteresowaniem dotyczącym roli czynnika społecznego w państwie rosyjskim. Owocowało to z jednej strony w postaci studiów nad dziejami administracji centralizującego się państwa, z drugiej nad rolą soboru ziemskiego. Badaniami tym poświęcał się od schyłku lat pięćdziesiątych do ostatnich lat swego życia⁶. Dotychczasowy stan badań przedstawił na łamach naszego „Czasopisma” w rozprawie zatytułowanej: *Sobory ziemskie w historiografii radzieckiej*⁷, a na kilka miesięcy przed śmiercią ukończył obszernie, 40-arkuszowe dzieło, poświęcone ziemskim soborom, które stanie się na pewno na długie dziesięciolecia podstawą wiedzy o nich nie tylko w literaturze radzieckiej, ale i światowej.

Znawca zgromadzeń stanowych na Rusi — cieszył się L. Czerepnin międzynarodowym uznaniem. W 1970 r. został powołany na wiceprzewodniczącego Międzynarodowej Komisji Historii Zgromadzeń Stanowych. Okazywał pracom Komisji duże zainteresowanie, brał niejednokrotnie udział w jej sesjach. Był lojalny, taktowny, a jednocześnie pryncypialny w tej złożonej z przedstawicieli wielu krajów organizacji. Ze współpracy z nim na tym odcinku zachowuję — nie tylko ja — najlepsze wspomnienia.

Wiele studiów poświęcił L. Czerepnin pismom na korze brzozonej pochodzącym z XIII - XV w. Odnajdywane począwszy od lat pięćdziesiątych w czasie wykopalisk archeologicznych w Nowogrodzie stanowią one nieocenione źródło dla poznania dnia codziennego rosyjskiego średniowiecza, a zwłaszcza stosowania prawa w tej dobie przede wszystkim przez średnie warstwy ludności miejskiej. Podsumowanie tych badań zawiera Jego książka *Nowgorodskie berestianyje gramoty kak istoričeskiej istocznik* (Moskwa 1969).

Zainteresowania problematyką prawną znalazły w ostatnich latach wyraz w obszernej rozprawie *Ruś, sporne zagadnienia własności ziemskiej w IX - XV w.*⁸, która przyciągnęła uwagę polskiej nauki i stała się przedmiotem wnikliwej analizy Henryka Łowmiańskiego i Stanisława Russockiego⁹. Oba autorzy podkreślają rolę

⁵ Opublikowany w zbiorze *Polsza i Ruś. Czerty obszczności i swojebrazija w istoričeskom razwitiiji Rusi i Polshi XII - XIV ww.*, pod red. B. A. Rybakowa, Moskwa 1974, s. 23 - 50.

⁶ Pierwszym opublikowanym studium z tego zakresu była rozprawa: *Le rôle de Zemski Sobory en Russie lors de la guerre des paysans au debut du XVIIe siècle*, w: *Album Helen Maud Cam*, Louvain—Paris 1960, s. 249 - 266.

⁷ CPH, t. XXVII, z. 2, 1976, s. 121 - 132.

⁸ W pracy zbiorowej: A. P. Nowoselcew, W. T. Paszuto, L. W. Czerepnin, *Plući obrazowanija feodalizma (Zakawzakije, Srednaja Azja, Ruś, Pribaltika)*, Moskwa 1972, s. 126 - 251.

⁹ H. Łowmiański, *Powstanie i formy feudalizmu* oraz S. Russocki, *Kształty feudalizmu*, „Przegląd Historyczny”, t. LXIV, 1973, z. 1, s. 143 - 159. Pozostałe recenzje w polskich czasopismach są pióra M. Kosmana (RDSG t. XXXV, 1974, s. 199 - 202) i W. A. Serczyka (Studia Historyczne” 1974 nr 1).

państwa w procesach feudalizacyjnych (nadania ziemi, immunitety, rola władzy w umacnianiu zależności chłopów itp.), uzupełniając typologię Czerepnina, który rolę tę ograniczał do opanowania przez księcia (*oknjażeniје*) ziemi i obciążenia wolnej ludności daninami, które przekształciły się w rentę feudalną (tzw. „ziemie czarne”). Również ta interesująca i płodna dyskusja zainicjowana przez L. Czerepnina, stanowi jego istotny wkład w naukę historycznoprawną, dla której zagadnienie własności ziemi stanowi problem najwyższej wagi.

L. Czerepnin reprezentował radziecką naukę historyczną na wielu zjazdach i kongresach, a także na światowych kongresach historycznych. Głosowi Jego zawsze przysłuchiwano się z dużą uwagą, a osoba jego cieszyła się powszechną sympatią i autorytetem.

Śmierć L. Czerepnina stanowi wielką stratę nie tylko dla nauki radzieckiej, ale i dla światowej mediewistyki, którą Zmarły wzbogacał swą wnikliwą znajomością jakże trudnej i skomplikowanej problematyki staroruskiej. Prace Jego cieszyć się będą długo zasłużonym autorytetem. Są one najlepszym i najtrwalszym pomnikiem Zmarłego — wybitnego uczonego, szlachetnego i wrażliwego człowieka.

JULIUSZ BARDACH (Warszawa)